

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
IMENIA LUCIENA FEBVRA

«Z TARCZĄ ALBO NA TARCZY»:
WOJNY W HISTORII
CYWILIZACJI ŚWIĄTOWEJ

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2022

ського і Литви. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю надавало допомогу постраждалим від війни через діючі тут відділення Польського товариства допомоги жертвам війни. Створення цих відділень відбувалося у всіх українських губерніях і часто залежало від активності етнічних громад. Особливе місце у справі формування етнічних комітетів посідали українські інституції допомоги біженцям, відкриття яких супроводжувалося значними ускладненнями, але водночас свідчило про зростання національної самоідентифікації суспільства. Такі відділення були створені майже в усіх повітових містах Київської губернії (Київ, Біла Церква, Умань, Бердичів, Фастів, Ставище, Сквиря, Козятин, Рокитня тощо). Їхні місцеві представництва не лише забезпечували матеріальні потреби, а й відіграли

у середовищі евакуйованих консолідуючу роль. Кожна секція, яка була відкрита при Київському відділенні ПТДЖВ покривала потреби та витрати біженців. Велике значення в існуванні секцій відігравали державні субсидії, приватні пожертвування та збирання коштів на потреби секцій їхніми членами. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю збирало кошти, організовувало притулки, пункти харчування, надавали невідкладну допомогу та проводили безкоштовне лікування, допомагали студентам з навчанням та гуртожитками, навчали дітей грамоті. Після Лютневої революції 1917 р. суспільно-політичне життя краю активізувалось. Польські організації почали створювати Польські доми і польські школи для відродження національного життя.

Ігор Срібняк,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Марина Палієнко,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

АМЕРИКАНСЬКА ГУМАНІТАРНА АКЦІЯ У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР В ПОЛЬЩІ (1921 р.)

У листопаді 1920 р. під тиском більшовицьких військ Армія УНР була змушена відступити на польську територію, після чого її особовий склад був інтернований у кількох таборах: Пикуличі, Ланцут, Вадовиці, Ченстохова, Александрів, Піотроків, Каліш (а вже станом на кінець 1921 р. вояки-українці перебували тільки у Стшалкові, Щепіорно і Каліші). За домовленістю з польською владою українські частини та з'єднання мали зберігати прибуту їм структуру, а їх особовий склад – підлягати владі своїх командирів і начальників. Уряд УНР, який залишив українські

терени разом з армією, тимчасово розмістився у м. Тарнів (Польща), провадячи діяльність з організації збройної боротьби проти радянської Росії. В складних умовах інтернування вкрай важливим було створення умов для оздоровлення морального стану українського вояцтва, наповнення його побуту в таборах конструктивним змістом.

Проте організація проведення культурно-освітньої роботи з таборянами, налагодження їх дозвілля та забезпечення гуманітарної опіки над хворими, інвалідами, жінками і дітьми (які також перебували у

таборах) являло з себе надзвичайно складне завдання. Уряд УНР не диспонував достатніми для цього коштами, крім того – бракувало й досвідчених організаторів для проведення такого роду роботи. Наслідком нещодавніх військових поразок частина інтернованого українського вояцтва була деморалізована, а складна продовольчо-побутова ситуація в таборах тільки посилювала відчуття відчаю та приреченості.

Тому з самого початку інтернування вояцтва командування Армії та державно-політичний провід УНР (Державний центр УНР в екзилі) доклали всіх можливих зусиль для подолання негараздів початкового періоду перебування у таборах. Насамперед було вжито заходів для організації дозвілля таборян, істотну допомогу в чому надавала міжнародна організація *Young Men's Christian Association* (а саме – її структурний підрозділ в США), який створив для цього своє регіональне представництво в Польщі. Остання накопичила багатий досвід роботи в таборах полонених часів Першої світової війни, надаючи гуманітарну допомогу бранцям протиборчих армій без різниці їх національно-релігійної та державно-політичної приналежності.

З огляду на відсутність державної допомоги воякам-українцям у таборах (УНР вже у кінці листопада 1920 р. не посідала жодної українських територій, які на цей час були поділені між більшовицькою Росією, Чехословаччиною і Польщею), YMCA вдалась до проведення широкої гуманітарної акції в таборах інтернованих Армії УНР, дотримуючись при цьому повної аполітичності. Об'єктом опіки YMCA ставали насамперед найуразливіші категорії таборових мешканців – жінки та діти, а також інваліди. Маючи достатні кошти для здійснення своєї статутної діяльності, організація вдалась до створення у таборах своїх філій, призначаючи до них своїх представників (аташе), покликаних організувати надання гуманітарної допомоги. Здебільшого вони призначались з числа колишніх підданих російського царя, які мали відповідний освітній ценз та поділяли цінності YMCA.

Змістом допомогової акції YMCA в таборах стало матеріальне забезпечення поліпшення харчування для дітей, організація їх спеціального догляду (створення дитсадків та утримання їх персоналу), придбання одягу

для дітей і жінок, допомога породіллю. Одноразово Асоціація інтенсивно спирала діяльність таборових культурно-мистецьких та освітніх осередків, і зокрема аматорських театрів, хорів та оркестрів. Нарешті безперечною заслугою YMCA став спорт, для розвитку якого організація ніколи не шкодувала коштів – облаштовували спортзали, закуповували спеціальне обладнання для них. Особливою турботою YMCA був розвиток ігрових (футбол, волейбол, баскетбол), а також силових (важка атлетика, французька боротьба, бокс) видів спорту.

* * *

Діяльність Молодіжної християнської асоціації (*Young Men's Christian Association, YMCA*) у таборах інтернованих вояків-українців Армії УНР у Польщі ще не була об'єктом наукового дослідження ані в українській, ані зарубіжній історіографії. Щоправда, окремі факти про благодійні акції цієї організації є присутніми у кількох монографічних дослідженнях з історії таборового соціуму вояків Армії УНР, опублікованих у різний час в Україні та Польщі¹, а також – у низці статей². Також належить згадати про книгу американського історика К.Стеуера, яка містить

¹ *Karpus Z.* Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924. Toruń 1997. 209 s.; *Срібняк І.* Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ-Філядельфія, 1997. 187 с.; *Павленко М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). К., 1999, 352 с.; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. Toruń, 2004. 750 s.; *Bruski J. J.* Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). Kraków: Arcana, 2000. 660 s.

² *Срібняк І.* Національно-патріотична та спортивно-оздоровча мобілізація вояцтва у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково (Польща) у 1921-1922 рр.: форми і методи // *Ідеологія і політика*. К., 2018. № 2(10). С. 131-146; *Срібняк І.* «Біда дивиться зі всіх закутків, а злидні плодяться з кожною секундою...» (допомогово-харитативна діяльність «Союзу українок» у таборі Щипіорно, Польща навесні 1922 р.) // *Наше життя*. Нью Йорк, 2018. Т. LXXV. Ч. 7-8 (липень-серпень). С. 10-13; *Срібняк І.* Український аматорський театр у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково, Польща, очима театральних критиків, серпень 1921 – липень 1922 рр. (за матеріалами часопису «Промінь») // *Синопис: текст, контекст, медіа*. К., 2020. Т. 26. № 2. С. 48-60; *Срібняк І.* Діяльність освітніх закладів у таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921-1924 рр.) // *Facta Simonidis*. Zamość, 2020. № 1 (13). S. 143-161.

цінні концептуальні підходи та важливий фактологічний матеріал про специфіку діяльності YMCA (її філії в США), проте не стосується власне Польщі, обмежуючись лише теренами Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини в часі Першої світової війни та повоєнного п'ятиліття¹. З проблематикою даної розвідки найбільше кореспондується стаття про форми харитативної допомоги YMCA інтернованим воякам Армії УНР (а також членам їх родин) у 1921 р.²

Окремі факти з історії діяльності YMCA в таборах можна почерпнути зі збірок документів, що вийшли друком за останнє десятиліття. Так, зокрема, до альбому, що був упорядкований заходами польських дослідників-краєзнавців, увійшло кілька світлин таборових спортсменів, які тренувались у спортзалі, облаштованому заходами таборової філії YMCA в Стшалково³. В збірці «Армія за дротами» також представлені програмки кількох музично-театральних та спортивних імпрез, які мають емблематику YMCA (засвідчуючи таким чином участь цієї організації у їх проведенні)⁴.

Проте цей розрізнений фактаж жодним чином не дозволяє отримати цілісного уявлення про специфіку роботи у таборах YMCA. Відтак автори цієї статті поставили своїм завданням проведення цілісної реконструкції діяльності згадуваної Асоціації шляхом опрацювання наявних документальних джерел з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також матеріалів таборової преси, у т.ч.: часописів «Наша зоря» і «Промінь» (обидва – Ланцут-Стшалково, Польща), журнал «Спортсмен» (Стшалково), газети «Український сурмач» (Щипіорно, Польща).

¹ Steuer K. Pursuit of an 'Unparalleled Opportunity' The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I, 1914-1923. New York, 2009. 452 p.

² *Sribnyak I., Yakovenko N., Matviyenko V.* Charitable activities of the Young Men's Christian Association in the camps of interned Ukrainian soldiers in Poland, 1921 // *Емінак: науковий щоквартальник*. Київ-Миколаїв, 2022. № 2(38). С.77-88.

³ *Czerniak B., Czerniak R.M.* Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914-1918, 1919-1924. Strzałkowo, 2013. S. 19-23.

⁴ *Армія за дротами*. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. Кам'янець-Подільський, 2018. С.346, 348, 352, 354.

Перші свідчення про діяльність YMCA стосуються грудня 1920 р., коли таборове представництво YMCA в Александрові прийшло на допомогу таборянам, видаючи всім інтернованим порцію какао (раз на тиждень), хворі вояки отримували його щодня. Також YMCA мінімально задовольняла потреби частини таборян у миючих засобах під час відвідування ними таборової лазні⁵. Взимку 1921 р. YMCA додатково подбала про хворих інтернованих у таборовому шпиталі та амбулаторії, забезпечивши їх білизною та засобами гігієни⁶.

З січня 1921 р. YMCA надавала матеріальну допомогу мистецькій студії (керівник – художник Запорожець) у таборі Пикulichі. Остання на власний кошт також облаштувала приміщення читальні та театральний зал, чим великою мірою спричинилась до розвитку таборового театру⁷. Тоді ж у ще одному таборі – Ченстохові – за ініціативи щойно заснованого «Бюро біженців» (з України) розпочали свою роботу дитячий садочок, гімназія з щоденними заняттями (75 учнів), бібліотека і читальня. Таборове співоче товариство у складі 70 осіб вдалось до підготовки концертів у супроводі струнного оркестру, а драмгурток – аматорських вистав⁸. При цьому майже всі згадані культурно-освітні осередки користали з гуманітарної допомоги, яку надавала YMCA (остання також подбала й про організацію безкоштовної демонстрації кінофільмів у таборі)⁹.

Навесні 1921 р. YMCA розширив обсяг гуманітарної допомоги, активізувавши свою роботу в таборах. У вже згадуваному Александрові таборове представництво YMCA (керівники – П. Вуков, з липня 1921 р. – А. Садіков)¹⁰ істотно посприяло розвитку

⁵ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. акс. 22/53/1.

⁶ Зірниця. Олександрів, 1921. 25 лютого. Ч.3-4. С.26; ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.109зв.

⁷ ZNiO, Dz. Rękopisów ZNiO, sygn. акс. 22/53/1. Протокол засідання колеції культурно-освітнього відділу 1-ої Запорізької стрілецької дивізії від 26 грудня 1921 р.

⁸ Зірниця. Олександрів, 1921. 25 лютого. Ч.3-4. С.23-24.

⁹ *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр. Львів, 2000. С.96-97.

¹⁰ *Ш.І.* Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // *Український Сурмач*. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.7.

загальної освіти в таборі, і зокрема початковим школам. Завдяки її допомозі у таборі була, зокрема, відкрита Реальна школа, що дала можливість закінчити середню освіту багатьом козакам і старшинам 4-ої Київської та 6-ої Січовій стрілецьких дивізій, завдяки чому дехто з них отримав можливість продовжити освіту у вищих школах (здебільшого – у навчальних закладах ЧСР)¹. За сприяння УМСА час від часу в таборі влаштовувалось проведення спеціальних освітніх курсів (із землеробства, садівництва та ін.)². Заходами УМСА у таборі з березня 1921 р. діяв кінотеатр, що також сприяло піднесенню загального рівня освіченості таборян³. Того ж місяця УМСА передало у дар таборовій бібліотеці 185 різних книжок (у переважній більшості – творів красного письменства), які стали у великій нагоді для всіх учнів таборових шкіл⁴.

Не можна переоцінити заслуги УМСА у справі створення та розбудови таборового театру. Після того, як командування групи інтернованих вояків-українців передало у розпорядження таборового Драматичного товариства імені М. Садовського окремих барак, ремонт у ньому (разом із спорудженням сцени) було виконано коштом УМСА. Остання також надала грошову субвенцію театру для виготовлення театральних костюмів (про декорації та реквізит подбали актори-аматори)⁵. При Драматичному товаристві діяв й струнний оркестр в кількості 20 музикантів, інструменти для якого були придбані на надані УМСА кошти. Ця обставина дозволила широко розвинути діяльність співочої секції культурно-освітнього відділу, заходами якої було проведено близько 30 концертних виступів – як в таборі для інтернованих, так і в м. Александрів для його мешканців⁶.

Влітку 1921 р. таборова філія УМСА прийшла на допомогу інвалідам (з числа інтернованих), сприяючи їхньому працев-

лаштуванню у заснованих нею ж шевській, кравецькій, слюсарній, палітурній, кошиковій майстернях⁷. До її заслуг слід віднести й заснування малярського гуртка в таборі (26 вересня ц.р.), робота якого стала можливою завдяки облаштуванню майстерні, а також придбанню приладів для малювання (двох мольбертів, палітри, двадцяти пензликів та фарб)⁸. Завдяки цьому дарунку УМСА члени гуртка виготовили 9 картин, а в подальшому виконували замовлення таборового культурно-освітнього відділу. Крім того члени цього гуртка виготовили значну кількість живописних композицій на різні українські історичні теми⁹.

Не забувало УМСА й про інтереси жінок: коли таборовий «Союз українок» перебрав під своє управління «інтернат для малолітніх» в Александрові (червень 1921 р.), в якому навчалось 25 «малолітніх козаків»¹⁰ – їм на допомогу прийшло таборове представництво Асоціації, яке організувало видачу дітям додаткових продуктів¹¹.

Зрештою, заслуги УМСА у справі розвитку культурно-освітнього життя відзначали самі таборяни. За оцінкою таборового часопису «Нове життя» – керівник таборового представництва УМСА П.Вуков був загальновідомий всім таборянам «своєю енергією, своєю прихильністю до наших (таборових – *авт.*) культурно-освітніх справ, відкличністю (готовністю – *авт.*) на кожну корисну нам допомогу»¹².

Проте коли йому на зміну прийшов інший керівник – А. Садіков (очевидно що росіянин за походженням – *авт.*), стосунки між ним і командуванням табору стали набувати все більш конфліктного характеру. Ним була, зокрема, ускладнена робота драматичного гуртка, провід якого часом не міг домовитись про порядок використання приміщення таборового театру. Більше того, через неправдиві звинувачення колишнього диригента музичного гуртка у симпатіях до «совдепії» А. Садіков наказав відібрати у

¹ Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося. Прага, 1932. № IX. С.37.

² ЦДАВО України, ф. 2562, оп. 1, спр. 32, арк. 108-108зв.

³ Зірниця. Олександрів, 1921. 15 березня. Ч.5. С.27.

⁴ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.5, арк.14-15.

⁵ ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.108-108зв.

⁶ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200, арк.60; Нове життя. Щипіорно, 1921. 26 грудня. № 97. С.2.

⁷ Нове життя. Александрово, 1921. 30 серпня. № 66. С.4.

⁸ ЦДАВО України, ф.2439, оп.2, спр.58, арк.13.

⁹ Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося. Прага, 1932. № IX. С.37; Нове життя. Щипіорно, 1921. 26 грудня. № 97. С.3.

¹⁰ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.34, арк.107-107зв. (наказ № 67 групі інтернованих Військ УНР у таборі Александрів від 29 червня 1921 р.).

¹¹ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.

¹² Нове життя. Щипіорно, 1921. 26 грудня. № 97. С.6.

його членів музичні інструменти (щоправда, їх було невдовзі повернено). Крім того, одноосібним рішенням А. Садікова була припинена будь-яка грошова допомога таборів читальні (для передплати або придбання газет) та драматичному товариству. Такі його кроки спонукали витворили у командування Військ УНР враження, що «діяльність п[ана] Садікова [є] шкідливою не тільки для інтернованих але і для пропаганди ідеї» УМСА, і «замість виховання самодіяльності п[ан] Садіков по російському зразку хоче командувати інтернованими і тому в нього нічого крім руйнації не виходе»¹.

Таким чином, є всі підстави констатувати, що між командуванням групи інтернованих та керівником таборового представництва УМСА розвинувся системний конфлікт, конструктивне залагодження якого було майже неможливим через «особливу» позицію А. Садікова. Неготовність останнього до пошуку компромісних рішень, його бажання прищепити воякам-українцям аполітичність (на підставі того, що такою була УМСА) аж до заперечення їх національно-державницьких ідеалів, усували саму підставу будь-якого порозуміння. На жаль – такий стан справ об'єктивно призвів до зменшення обсягу гуманітарної допомоги, яка надавалось цієї організацією інтернованим в Александрові, що опосередковано причинилось й до згорання культурно-освітнього життя в таборі.

Майже аналогічна ситуація витворилась у таборі Вадовиці, де голова таборової філії УМСА капітан² Альберт Гузік майже неприховано протегував групі полонених більшовиків (які тут утримувались) шляхом їх залучення до виконання робіт у таборі за підрядами очолюваної ним установи. Взагалі, діяльність А. Гузіка у таборі була радше деструктивною, бо до української національної справи А. Гузік ставився з «підкресленою нетолеранцією, сприяв русифікації, що викликало «загальне незадоволення та обурення в цілому таборі», оголошення часто розклеював в російській мові». На цьому ґрунті між ним групою таборян-українців розвинувся конфлікт, бо останні вимагали вивісити у приміщенні таборового театру

поруч з американськими і польським прапорцями й українські. Також їх ображало й те, що А. Гузік поширював у таборі російські церковні образки, книжки і газети³.

Конфліктна ситуація, яку спровокував А. Гузік, набула такої загостреності, що останній навіть звернувся з листом до головного отамана С. Петлюри (від 22 липня 1921 р.), в якому поскаржився на старших військових начальників українців у таборі – генералів М. Шаповала і А. Вовка за їх намагання перешкодити його діяльності та з огляду на їх втручання в його «розпорядження». На його думку останні, зокрема, не давали йому можливості «вести справу театральну в належному дусі», «тероризуючи дирекцію і режисера», після чого таборові артисти ОККД «висловили бажання кинути цю культурно-освітню працю». За його словами, підлеглі генералів вдалися до недружніх кроків щодо польської влади, зірвавши «у театральному залі польські знамена і портрети Нач[ального] Вождя Й. Пілсудського». Це, на думку А. Гузіка, вносило «до таборового життя шовіністичну політику»⁴.

З тексту цього листа вже можна зробити висновок про провокаційну діяльність А. Гузіка, який вдався до свідомого маніпулювання, не афішуючи при цьому своїх деструктивних дій, які призводили до загострення ситуації в таборі. Паралельне використання польської та української державної символіки та подання оголошень українською мовою могло цілковито усунути будь-яку напругу в його стосунках з командуванням інтернованих частин Армії УНР у Вадовицях. Проте такий крок означав би пошанування національних почуттів українців, чого – через свою українофобію та виразну проросійськість А. Гузік не міг собі дозволити.

Попри таку настанову голови таборової УМСА, діяльність очолюваної ним організації приносила об'єктивну користь для таборян, бо допомагало реалізації різних культурно-освітніх проектів у таборі. Зокрема, завдяки допомозі УМСА у Вадовицях було облаштовано театр, на сцені якого таборові аматорські трупи готували та пропонували загалу інтернованого вояцтва театральні постановки, а також самодіяльні концерти.

¹ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.40, арк.90-90зв.

² Подаючи себе «капітаном» А. Гузік не зазначив якої саме армії, хоча вже виходячи з тільки з одного цього можна зробити припущення, що він був капітаном або царської або денікінської армії – авт.

³ ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.58, арк.84-84зв.

⁴ Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn. I.380.1.60.8.

Діяльність УМСА в ще одному таборі – Ланцуті – розпочалась найпізніше (травень 1921 р.), що було зумовлено неумотивованими відмовами польського коменданта у дозволі на створення таборової філії організації (її представники тричі приїздили до Ланцуту з такою пропозицією)¹. Філія розпочала свою роботу організаційно-матеріальною допомогою таборовій «Спілці художників», яка зуміла розвинути свою діяльність майже виключно завдяки переданим їй фарбам, пензлям і паперу. Тільки за два дні з початку її роботи її членами було виготовлено 50 малярських (у т.ч. портретів українських гетьманів і Т.Шевченка), після чого у таборі була заснована художня студія².

Завдяки УМСА стало можливим розпочати заняття в новоствореній таборовій гімназії, яка могла «користуватися тільки тим, що можна було знайти в таборі». Але завдяки фінансовій допомозі з боку голови таборової філії УМСА Вукова – у Львові були придбані та доставлені до табору підручники, а також закуплено інше шкільне приладдя. Також УМСА подбала про забезпечення її учнів папером, олівцями та всім необхідним для навчання. Відтак, в дуже великій мірі вся подальша діяльність таборової гімназії стала можливою завдяки всебічному її сприянню з боку таборової УМСА³. Так само дієво УМСА причинилась до започаткування роботи Українського Народного Університету в Ланцуті (зі 523 таборянами в його складі), яка забезпечила його слухачів папером, навчальними посібниками та приладдям⁴.

Розвиток спортивного життя в таборі також завдячував винятково матеріальним внескам таборової філії УМСА. За її сприяння в таборі та поза його межами почали влаштувалися спортивні змагання, і зокрема – футбольні матчі. Один з них було проведено 13 травня 1921 р. на міському стадіоні «Сокіл» – з членами однойменного польського спортивного това-

риства⁵. 15 травня мав відбутись матч-відповідь, причому з такою ініціативою виступила польська сторона. Але цього дня така зустріч не відбулась через неявку польської команди у повному складі (після цього їй була зарахована поразка з рахунком 0:5). Для глядачів, які зібрались на цей матч, була проведена зустріч двох таборових команд. Перемогу в ньому святкувала футбольна дружина 5-ої Херсонської стрілецької дивізії на чолі з хорунжим С. Нагнибідою⁶. За сприяння УМСА в другій половині травня 1921 р. у таборі було засновано спортивне товариство («Спортсменський союз») на чолі з правлінням. На його прохання УМСА придбало для його членів спортивні костюми, а також встановила необхідне обладнання для гімнастичних вправ⁷.

УМСА подбало й про створення свого представництва у таборі Каліш – одному з найкраще облаштованих українських таборів. У ньому УМСА долучилась до відкриття таборової «Гімназії імені Тараса Шевченка», надавши для потреб її учнів значну кількість зошитів та паперу, що уможливило розпочати в ній навчання вже з 5 липня 1921 р. Після цього у Гімназії були створені чергові класи (3-й, 5-й і 6-й), до яких вписалося 104 учня. На жаль, матеріальний стан гімназії мало покращився у новому навчальному році, лише завдяки УМСА стало можливим придбати деякі підручники, а також забезпечити «в потрібній кількості зошити, папір, олівці, ручки, пера, гуми, чорнило, наочні учебні приладдя, малярські». Також УМСА надавала регулярну матеріальну підтримку лекторам гімназії, забезпечивши в такий спосіб їх постійну роботу⁸.

Значною різноманітністю та інтенсивністю вирізнялось й спортивне життя таборян у Каліші. Попри всі несприятливі обставини у таборі заснувався «Старшинський Спортовий Гурток 2-ї стр[ілецької] Волинської дивізії», члени якого розпочали регулярні вправи з травня 1921 р.⁹ Паралельно розпочав свою діяльність й спортивний гурток (у складі 36 членів) 3-ої Залізної стрілець-

¹ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.16зв.-17зв.

² Промінь. Ланцут, 1921. 3 червня. Ч.7 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

³ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.7.

⁴ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.7).

⁵ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.17, арк.1.

⁶ Промінь. Ланцут, 1921. 16 травня. Ч.2. С.45.

⁷ Промінь. Ланцут, 1921. 23 травня. Ч.4 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).

⁸ А.Д. Гімназія імені Тараса Шевченка в таб[орі] Каліші // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.11.

⁹ Гончаренко [Л.] Огляд спортивного минулого таб[ору] Каліш // Спортсмен. 1922. Ч. 4-5 (липень-серпень). С. 4.

кої дивізії, для потреб якого був обладнаний спортзал. Коштом таборової філії УМСА для його членів була придбана спортивна форма та все необхідне устаткування для занять легкою та важкою атлетикою. Завдяки цьому стало можливим організувати тренування з вільних рухів, важкої атлетики, деяких видів гімнастичних вправ та французької боротьби. Це, у свою чергу, уможливило започаткувати проведення спортивних свят та таборових чемпіонатів та олімпіад. Також гурток влаштував для козацтва «ріжні забави», намагаючись і в такий спосіб привернути їх до занять спортом¹. Тоді ж у Каліші утворилась футбольна команда і «Гімнастично-Фехтувальна Школа 3-ї Залізної дивізії», був проведений чемпіонат французької боротьби. Його учасники кількаразове здійснювали виїзди поза табір аби продемонструвати свої уміння мешканцям найближчих польських міст².

Спільними зусиллями всіх таборових спортсменів та підтримки дивізійних культурно-освітніх відділів та УМСА стало можливим підготувати проведення протягом травня-липня 1921 р. трьох таборових спортивних олімпіад з доволі різноманітною програмою. Перша з них відбулась 2 травня ц.р., і глядачам були представлені гімнастичні вправи, фехтування, легка атлетика («скачки», «метання списа і диска» та ін.), важка атлетика («підймання ваги»), змагання борців («боротьба французька», «бокс англійський»). Завершували олімпіаду виступи вихованців школи національного танку В.Авраменка³. Почесним гостем на цій олімпіаді був головний отаман Військ УНР С.Петлюра, якій відвідав Каліш у цьому часі. З нагоди його чергового приїзду до табору (21 липня 1921 р., за іншими даними 22-24 липня) – серед різних заходів та урочистостей у Каліші також відбулась спортивна олімпіада⁴.

Збірна команда таборових футболістів тричі зустрічалась з місцевими польськими командами (зі збірною Каліша і клубом «Просна»), поширеним явищем було залучення найкращих українських футболістів до участі в товариських матчах між поль-

ськими клубами. Не відставали від футболістів й таборові волейболісти: команда старшинського спортивного гуртка відбула зустріч на виїзді зі спортсменами м. Лодзі (із загальним рахунком 45:34 на свою користь)⁵. Ця гра завершила спортивний сезон 1921 р. у Каліші (під відкритим небом), бо з приходом дощів та холодів тренування відбувались тільки у спортзалі.

Влітку 1921 р. частина українських таборів була ліквідована, а їх мешканці передислоковані до Стшалкова, який був «інтернаціональним» – у ньому в окремих секціях утримувались інтерновані білоруси («балаховці»), росіяни та полонені вояки Червоної армії. Це накладало свій відбиток на життя інтернованих, вносячи в нього певний градус нервозності (з огляду на різні світоглядно-ціннісні ідеали різних груп таборян). Але попри це УМСА намагався зблизити вояків різної державно-політичної приналежності, що зрештою ефективно сприяло нормалізації стосунків між таборянами.

Як і в інших таборах успіх проведення освітньої роботи в найбільшій мірі залежав від фінансової допомоги з боку таборового представництва УМСА (голова – Сергієвський), яке істотно долучалось до реалізації переважної більшості таких ініціатив. На кошти цієї харитативної організації закуповувалось необхідний навчальний інвентар та витратні матеріали (папір, крейда, олівці, зошити, карти, фарби тощо); проводився ремонт навчальних приміщень; з її фондів виплачувалась й матеріальна допомога вчителям різних освітніх курсів, що діяли в таборі⁶. Як і раніше – визначальним критерієм у питанні надання матеріальної допомоги УМСА завжди залишалась аполітичність змісту навчання, організація охоче підтримувала гуманітарні проекти, і відмовляла у допомозі – коли йшлося про військовий вишкіл інтернованих.

Свою діяльність у цьому таборі УМСА розпочала з передання таборянам власного книгозбору (серпень 1921 р.)⁷. В центрі її уваги перебувала таборова освіта – зокрема

¹ ЦДАВО України, ф.3525, оп.1, спр.1, арк.3зв., 13зв.

² Гончаренко [І.] Огляд спортивного минулого таб[ору] Каліш // Спортсмен. 1922. Ч. 4-5 (липень-серпень). С. 4-5.

³ ЦДАВО України, ф.3525, оп.1, спр.15, арк.1

⁴ Левицький В. В «союзницьких» таборах для полонених та інтернованих // Свобода. Джерсі-сіті, 1934. 6 жовтня. Ч. 234. С.2.

⁵ Гончаренко [І.] Огляд спортивного минулого таб[ору] Каліш // Спортсмен. 1922. Ч. 4-5 (липень-серпень). С. 5.

⁶ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.7.

⁷ Промінь. Стрілково (Стшалково), 1921. 21 серпня. Ч.14 (посторінкова пагінація відсутня).

УМСА підтримувала слухачів факультету фізичного виховання Українського Народного Університету. Виклади на цьому факультеті відбувались досить регулярно, його слухачі виконували реферати, зміст яких потім обговорювався на заняттях, а потім передавались до редакційної комісії, яка приймала рішення про їх публікацію у вигляді окремих відбитків або на шпальтах журналу «Науковий Вістник». За оцінкою таборового часопису – «умови, при яких працює факультет «фізичного виховання» [були] найгірші серед всіх інших культурних організацій». Хоча він й мав підтримку з боку таборової УМСА, яка надавала невелику кількість паперу та деякі інші приладдя, цієї допомоги було недостатньо¹.

До початку зими 1921 р. трималась «на плаву» також і початкова школа, яка разом з тим була змушена долати перманентні труднощі через брак підручників та потрібного для їх роботи шкільного приладдя, «але порятунком для них стала допомога з боку УМСА»². Весь час у таборі діяла й школа для дітей (в ній навчалось 28 підлітків), діяльність якої стала можливою завдяки допомозі (крім УМСА) й Британського комітету для біженців (BCR)³.

Проте з приходом зимових холодів діяльність майже всіх освітніх курсів та шкіл була тимчасово припинена (його слухачам не могли бути забезпечені ogrівані приміщення для продовження навчання). У цей час у найтяжчому становищі опинилась гімназія, бо вугілля у листопаді ц.р. для опалення бараків зовсім не видавалось. І тільки завдяки наданій допомозі з боку таборової філії УМСА, яка забезпечила учнів необхідним шкільним приладдям, стало можливим продовжити роботу гімназії. І хоча труднощі супроводжували її роботу й надалі (брак підручників та палива), навчання в ній не припинялось. З настанням весни гімназія провадила свою діяльність цілком нормально, що сприяло збільшенню кількості учнів (до 42 осіб)⁴.

Дуже істотно УМСА допомагала й таборовому театру, який вже мав власне приміщення, яке, щоправда, потребувало модерні-

¹ Народний Університет в таборі Стрільково // Українська Трибуна. Варшава, 1921. 17 листопада. Ч.163. С.4.

² Рік задротами // Промінь. Стрільково (Стшалково), 1921. 20 листопада. Ч.26. С.4.

³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.830, арк.25.

⁴ Реальна Школа в таб[орі] Щипіорно // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 6 травня. Ч.51-52. С.10.

зації. Її було проведено вже в кінці липня – на початку серпня 1921 р. завдяки виділенню УМСА необхідних коштів для облаштування сцени та кімнат-гримерних для артистів. Після переобладнання «театр УМСА» отримав також й більший зал для глядачів, і єдиною незручністю залишилась відсутність акустики⁵.

Ще одним мистецьким колективом, який користувався підтримкою УМСА, був хор під орудою сотника Дмитра Котка. У другій половині жовтня 1921 р. цей хор продовжував успішно гастролювати різними містами Польщі, а вже у перших числах листопада ц.р. він відбув в ще одне концертне турне, давши концерти в Познані, Бидгощі, Кротошині, Лешно, Іновроцлаві, Торуні та ін. Гуманітарну допомогу в цій концертній діяльності хору надавала таборова УМСА, на кошти якої були виготовлені національні строї для всіх хористів⁶.

Отже, змістом допомогової акції УМСА в таборах стало матеріальне забезпечення поліпшення харчування для дітей, організація їх спеціального догляду (створення дитсадків та утримання їх персоналу), придбання одягу для дітей і жінок, допомога породіллю. Одночасно Асоціація інтенсивно підтримувала діяльність таборових культурно-мистецьких та освітніх осередків, і зокрема аматорських театрів, хорів та оркестрів. Безперечною заслугою УМСА став розвиток спорту, для чого остання ніколи не шкодувала коштів – облаштовуючи спортзали, закупаючи спеціальне обладнання для них. При цьому УМСА зробило ставку на розвиток ігрових видів спорту (футбол, волейбол, баскетбол та ін.), участь в яких дозволяла стабілізувати емоційний стан вояцтва, змушеного проводити значну частину свого часу в таборовій ізоляції. Але найголовнішим було те, що діяльність УМСА дозволяла інтернованим набути нові знання і фахи, створюючи для них додаткові можливості для інтеграції у суспільно-економічне життя країн їх осідку. Таким чином завдяки УМСА таборові школи та курси змогли виконати свою освітню місію, а інтерновані – здолати труднощі перших місяців перебування в умовах таборової ізоляції.

⁵ *Горунович М.* Рецензія // Промінь. Стрільково (Стшалково), 1921. 7 серпня. Ч.12.

⁶ Концертне турне хору з табору Стрільково // Українська Трибуна. Варшава, 1921. 8 листопада. Ч.155. С.4.